

УДК 343.9.02

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.87>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Копча В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0001-9888-1464
e mail.: vasyi.kopcha@uzhnu.edu.ua

Копча В.В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності.

Вказується, забезпечення ефективної системи кримінально-правового захисту працівників охоронних структур та запобігання відповідним кримінальним діянням потребує дослідження особи злочинця.

У статті досліджено особистісні характеристики осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності. Вчення про особу злочинця є однією зі складових предмета кримінології, без якої важко дослідити інші кримінологічні проблеми, зокрема, детермінанти злочинів та засоби боротьби з ними. Проаналізовано існуючі доктринальні підходи до розуміння категорії «особа злочинця», визначено основні елементи, які входять до структури особистості цих осіб, та проведено аналіз їх соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових і морально-психологічних ознак.

Встановлено кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини у сфері охоронної діяльності: це чоловіки віком 25–50 років, місцеві мешканці міста, із загальною середньою або професійно-технічною освітою, які офіційно не працюють, зловживають алкогольними напоями та мають попередні адміністративні чи кримінальні правопорушення (іноді – раніше судимі).

Особливу увагу приділено питанням класифікації та типологізації таких злочинців. Осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, можна поділити залежно від: ступеня стійкості антисоціальної спрямованості (ситуативний (нестійкий), вимушений, злісний (стійкий), особливо небезпечний типи); взаємовідносин з потерпілим (раніше знайомі з потерпілим і незнайомі з потерпілим); мотивів (корисливий, престижний, мстивий типи); стану сп'яніння (ті, що під час злочину перебували в стані сп'яніння, та ті, що не перебували в стані сп'яніння).

Характерні риси осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, а також типи пра-

впорушників цієї категорії дозволяють створити ефективну систему заходів для запобігання цим злочинам. Проте, вивчення кримінологічних особливостей цих осіб не може повністю розкрити всю складність проблеми людської поведінки. Тому питання кримінологічних особливостей осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, потребує подальших досліджень.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінологічна характеристика, кримінологічний портрет, злочинність, охоронна діяльність, особа злочинця, соціально-демографічні властивості, структура особи злочинця.

Kopcha V.V. Criminological characteristics of persons who commit crimes in the sphere of security activities.

It is indicated that the provision of an effective system of criminal legal protection of employees of security structures and the prevention of relevant criminal acts requires an investigation of the identity of the criminal.

The article examines the personal characteristics of individuals who commit crimes in the field of security activities. The study of the criminal's personality is a fundamental aspect of criminology, without which it is difficult to explore other criminological issues, such as the determinants of crimes and methods to combat them. Existing doctrinal approaches to understanding the category of "criminal personality" are analyzed, the main elements that make up the structure of these individuals' personalities are identified, and their socio-demographic, social-role, criminal-legal, and moral-psychological features are analyzed.

A criminological profile of individuals who commit crimes in the field of security activities has been established: these are men aged 25–50 years, local city residents with general secondary or vocational education, who are officially unemployed, abuse alcohol, and have previous administrative or criminal offenses (sometimes previously convicted).

Special attention is paid to the issues of classification and typology of such criminals. Individuals who commit crimes in the field of security activities can be classified according to the degree of stability of their antisocial orientation (situational (unstable), forced, malicious (stable), particularly dangerous types); their relationship with the victim (previously acquainted with the victim or not); motives (selfish, prestigious, vengeful types); and state of intoxication (those who were intoxicated at the time of the crime and those who were not).

The characteristic features of individuals who commit crimes in the field of security activities, as well as the types of offenders in this category, allow for the creation of an effective system of measures to prevent these crimes. However, the study of the criminological characteristics of these individuals cannot fully reveal the complexity of human behavior problems. Therefore, the issue of criminological features of individuals who commit crimes in the field of security activities requires further research.

Key words: criminal offense, criminological characteristics, criminological profile, crime, security activities, criminal personality, socio-demographic properties, structure of the criminal personality.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної системи кримінально-правового захисту працівників охоронних структур та запобігання відповідним кримінальним діям потребує дослідження особи злочинця. Відомості про характерні риси злочинців цієї категорії допомагають встановити причини та умови вчинення злочинів, розробити відповідні кримінологічні прогнози та диференціювати заходи запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Ознаки особи злочинця в кримінальному праві використовують для індивідуалізації кримінального покарання та вирішення питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання, а в кримінології – для визначення заходів запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження особливостей особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у сфері охоронної діяльності, важливий внесок зробили вчені, такі як: В. Батиргареева, І. Богатирьов, В. Голіна, Б. Головкін, І. Даньшин, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Костенко, О. Кулик, О. Литвак, О. Литвинов, А. Музика, В. Шакун, С. Шалгунова та ін. Однак на сьогоднішній день питання особи злочинця у сфері охоронної діяльності не становило предмет окремого наукового дослідження.

Мета дослідження. Метою цієї статті є кримінологічний аналіз особи злочинця, який

вчиняє злочини у сфері охоронної діяльності, як елемент кримінологічної характеристики цих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Один із основних напрямків запобігання злочинності є визначення особи злочинця. Це обумовлено необхідністю отримання рекомендацій, що дозволять ефективно управляти процесом переорієнтації її особистості, встановити найбільш дієві методики та загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам.

Важливо враховувати, що навіть у такій специфічній сфері, як злочин, людина виступає як соціальний суб'єкт. Таким чином, особа є індивідуальною формою взаємодії суспільства, а злочинець, як відокремлене явище, є індивідуальною формою негативних соціальних відносин.

Особа злочинця складається з інтегрованих соціально значущих негативних характеристик, що формуються в процесі різноманітних і систематичних взаємодій з іншими людьми. Проте це не означає, що злочинна поведінка є лише результатом негативного впливу зовнішнього середовища на людину; сама особа приймає активну участь у цьому процесі. В злочинній поведінці відображені і генетично обумовлені тенденції, темперамент, характер тощо.

Зовнішні умови не є безпосередніми закликами до злочинної поведінки. Кожен індивід як особистість є продуктом не лише наявних взаємин, а й власного розвитку та самоконтролю. Ставлення особи до соціальних цінностей, норм, інститутів, груп і подій залежить як від зовнішніх обставин, так і від внутрішніх станів. Тому особа, яка вчинила злочини, має бути предметом кримінологічного аналізу, що має велике практичне значення для запобігання злочинам.

Загалом, кримінологічне вивчення особи злочинця спрямоване на виявлення та оцінку її властивостей і рис, які визначають злочинну поведінку, з метою її профілактики. Це демонструє єдність трьох ключових кримінологічних проблем: особи злочинця, причин і механізмів злочинної поведінки, профілактики злочинів. Проте варто зауважити, що кримінологічне вивчення особи злочинця має первинне значення, оскільки її особливості є джерелами злочинної поведінки і повинні бути об'єктом профілактичних заходів.

Вищезазначене, звісно, не означає виключення з уваги зовнішніх соціальних факторів і необхідності їх вивчення та урахування. По-перше, криміногенні риси особистості формуються під впливом цих факторів. Однак коли вони закріплюються в особистості, вони стають самостійною силою, важливість якої не слід недооцінювати. По-друге, вчинення злочину може

бути спричинене чи навіть спровоковане ситуаційними обставинами та зовнішнім середовищем. Злочин є результатом виявлення криміногенних особливостей особистості, яка взаємодіє з ситуаційними факторами.

У кримінологічній науці існує багато підходів до трактування категорії «особистість злочинця». Деякі науковці вважають, що особа злочинця значно відрізняється від звичайного громадянина, тоді як інші стверджують, що поняття «особистість злочинця» насправді не існує, і приводять аргументи на користь цієї точки зору: кримінальне право залежить від волі законодавця; історія кримінології не підтвердила наявності якихось властивостей, що відрізняли б злочинця від законослухняного громадянина; існує думка, що майже кожна особа у своєму житті вчиняє хоча б один злочин; агресія, егоцентризм та інші характеристики можуть бути притаманні всім людям [8, с. 126].

Представники іншого підходу стверджують, що особистість злочинця існує і формується під час вчинення конкретних злочинів. Науковці розрізняють дві категорії: особистість злочинця та особистість осіб, які вчинили злочини. Згідно з А. Зелінським, особистість злочинця складається з соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які в певній мірі типові для осіб, винних у вчиненні певного типу злочинів [5].

Згідно з вибірковими кримінологічними дослідженнями та статистичними даними, серед осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, переважають чоловіки (91%). Це суттєве переважання можна пояснити тим, що чоловіки значно частіше схильні до кримінальних правопорушень, які попереджують злочини у цій сфері. Крім того, більшість злочинів у цій галузі вчиняються через застосування фізичної сили, яка частіше спрямована на чоловіків, що здебільшого мають фізичну перевагу над жінками. Переважання чоловіків у цьому контексті також частково пояснюється різною реакцією представників різних статей на різноманітні подразники, що можуть включати як законні, так і незаконні дії охоронців.

З урахуванням вікових особливостей, варто відзначити, що на момент вчинення злочину 1% злочинців були віком 16-18 років, 17% – 18-25 років, 19% – 25-30 років, 54% – 30-50 років, 8% – 50-65 років, 1% – 65 років і старше.

Отже, найбільш численну криміногенну групу за віковими показниками складають особи віком 30-50 років (54%). Особи віком 18-25 та 25-30 років вчиняють ці злочини значно рідше (відповідно 17% та 19%). З іншого боку, майже не має випадків, коли неповнолітні або особи у віці 65 років і старше вчиняли такі діяння. Водночас варто зауважити певну залежність між віко-

вими характеристиками правопорушників цієї категорії та кількістю відповідних кримінально протиправних діянь. У групі осіб віком від 16 до 50 років спостерігається тенденція: чим старша особа, тим вище ймовірність, що вона вчинить такі злочини.

Освітній рівень кримінального правопорушника має визначальне значення, оскільки він прямо впливає на загальну культуру особистості, рівень її інтелектуального розвитку, соціальний статус, правосвідомість та правову культуру, коло знайомств, а також на її життєві плани та можливості їх реалізації [7, с. 75].

У групі злочинців, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, освітній рівень розподіляється наступним чином: 44% мали повну загальну середню освіту, 26% – професійно-технічну, 15% – базову загальну середню, 9% – повну вищу, 5% – базову вищу. З цього можна зробити висновок, що найбільш криміногенними групами за освітнім рівнем є особи з повною або базовою загальною середньою освітою та професійно-технічною освітою, які складають разом 85%.

Судимість вказує на соціальну орієнтацію особи, свідчить про наявність кримінального досвіду та кримінальної спрямованості. Серед осіб, які вчинили злочини у сфері охоронної діяльності, 26% мали попередню судимість. Цей показник, імовірно, є ще вищим, враховуючи латентність деяких кримінальних діянь.

Більше третини осіб, які вчинили злочини у цій сфері, мають досвід кримінальної діяльності. Серед засуджених з незнятою й непогашеною судимістю на момент злочину, 47,5% мали одну судимість, 17,5% – дві, 35% – три або більше.

Такі особи найчастіше судились за злочини проти власності (62,5%), за злочини проти життя чи здоров'я (22,5%), за злочини, пов'язані з наркотиками (7,5%), за злочини проти безпеки руху та транспорту (2,5%), за злочини проти громадського порядку та моральності (2,5%), за інші злочини (2,5%).

Засуджені, які мали незняту й непогашену судимість, у 40% випадків відбули покарання повністю, у 20% – умовно-достроково звільнення від покарання або звільнення з інших підстав, 7,5% вчинили новий злочин, не відбуваючи покарання, і 7,5% вчинили злочин у період іспитового строку.

Алкогольне сп'яніння є одним з основних факторів, що спонукають до вчинення злочинів. Понад половина правопорушень у сфері охоронної діяльності вчиняється особами, які перебували у стані алкогольного сп'яніння. Серед цих осіб переважні частка осіб, які не працювали і ніде не навчалися (70%), робітники (12%), пенсіонери, включаючи інвалідів (3%), приватні підприємці (2%), інші службовці (1%), студенти

(1%), військовослужбовці (0,5%), учні (0,3%), безробітні (0,3%) і представники інших професій (3,2%).

Сімейний стан є важливим регулятором людської поведінки, стабілізуючим фактором соціальних рольових функцій особистості. У соціальному аспекті сім'я розглядається як центр суспільства, що впливає на становище особистості. Це пояснюється тим, що серед одружених (заміжніх) осіб кількість правопорушень зазвичай менша (37%), ніж серед неодружених (63%).

Дослідження судової практики підтверджує, що такі злочини частіше вчиняються мешканцями міст. У категорії злочинців у сфері охоронної діяльності переважають особи з низьким соціальним статусом. Більшість злочинців у цій сфері є психічно здоровими на момент вчинення злочину.

Особливу увагу заслуговують соціально-психологічні та морально-психологічні риси кримінальних правопорушників цієї категорії. Фахівці виділяють такі характеристики їхньої особистості, як безтактність, грубість, цинізм, невірноваженість і агресивність.

Ці особи вважають залякування або фізичне насильство оптимальними методами протистояння законним діям охоронців. Деякі злочинці переконані, що їхні протиправні вчинки не є кримінальними правопорушеннями. Вони характеризуються відсутністю чіткої системи поглядів на основні аспекти суспільного життя, проявляють соціально шкідливі й необґрунтовані потреби та домагання. Такі особи також проявляють динамічність почуттів, найбільш виражені форми егоїзму й індивідуалізму, рухливість нервових процесів.

У кримінологічному вивченні осіб, які вчиняють злочини в сфері охоронної діяльності, важливе значення має їх класифікація за різними ознаками, що сприяє розробці типології таких порушників. Серед осіб, які здійснюють ці злочини, виділяють такі категорії:

- особи, які перебували у стані алкогольного (60%) чи наркотичного (33%) сп'яніння;
- особи, які мали судимості (36%);
- особи, які живуть аморальним (антисоціальним) способом, зазвичай не працевлаштовані офіційно;
- особи з низьким соціальним статусом і обмеженим рівнем життя;
- потерпілі від неправомірних дій охоронників, включаючи кримінально протиправні;
- особи у стані збудження або емоційної нестійкості, з психічними розладами;
- представники кримінального середовища;
- особи з активною соціальною позицією, радикально налаштовані;
- колишні працівники правоохоронних органів;
- учасники масових акцій;
- особи без постійного місця проживання.

Основу типології таких осіб можуть складати такі критерії, як стійкість антисоціальної спрямованості, відносини з потерпілим, мотивація, цільове направлення, спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння, досвід учинення інших кримінальних правопорушень та наявність сп'яніння під час вчинення злочину.

I. Залежно від ступеня стійкості антисоціальної спрямованості можна виділити такі типи злочинців:

1. Ситуативні (нестійкі) – особи, які вчиняють злочин унаслідок несприятливої для них ситуації, пов'язаної з адміністративними правопорушеннями і реакцією охоронців. Ці особи переважно мають місце роботи, проживання чи навчання і незначну деформацію морально-ціннісних орієнтирів. Вони часто вчиняють злочини у стані сп'яніння і схильні до вирішення конфліктів насильницькими методами.

Це підтверджується зокрема тим, що 42% цих осіб характеризується як агресивні, 57% були схильні до правопорушень, половина відбувала покарання за злочини, пов'язані із застосуванням насильства, 86% з них зловживали спиртними напоями. Спонукальними мотивами осіб, які посягають, переважно слугує небажання бути затриманим, прагнення допомогти кому-небудь уникнути затримання або звільнити затриманих учасників, нейтралізувати працівника охорони.

2. Вимушені (ситуативні) – вчиняють злочин у відповідь на неправомірні дії охоронців, розглядаючи це як форму самозахисту або захисту близьких осіб.

3. Злісні (стійкі) – особи з яскраво вираженою кримінальною спрямованістю, які раніше вчиняли злочини. Вони мають незадовільне місце роботи чи проживання і значну деформацію морально-ціннісних орієнтирів. Ці особи вирішують конфлікти за допомогою насильства і зневажають працівників охорони.

4. Особливо небезпечні – представники організованої злочинності, активні учасники злочинних угруповань. Вони часто мають кілька судимостей, передусім за насильницькі злочини, і планують свої злочинні дії заздалегідь.

II. Залежно від стосунків з потерпілим кримінальних правопорушників можна класифікувати на:

1. Осіб, які були раніше знайомі з потерпілим: рідкісні випадки (7%), які зазвичай діють з мотивів помсти або невдоволення попередніми діями охоронців.

2. Осіб, які не були раніше знайомі з потерпілим: найбільша частка кримінальних правопорушників цієї категорії (93%).

III. Залежно від мотивів можна виділити такі типи кримінальних правопорушників:

1. Корисні: вчиняють злочин з метою уникнення затримання чи притягнення до відповідальності.

2. Престижні: прагнуть збільшити свій авторитет серед оточуючих через кримінальні дії.

3. Мстиві: виявляють зневагу до охоронців і прагнуть помститися за їхні дії.

IV. З огляду на досвід вчинення інших кримінальних правопорушень, можна виділити такі категорії:

1. Особи, які раніше не вчиняли кримінальних правопорушень.

2. Підозрювані та обвинувачені у вчиненні кримінальних правопорушень.

3. Судимі.

4. Раніше судимі (мають зняту чи погашену судимість).

Висновки.

1. На основі аналізу судової практики, статистичних даних та результатів досліджень вчених встановлено особистісні характеристики кримінальних правопорушників, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності за такими параметрами: вік (17% – 18-25 років, 19% – 25-30 років, 54% – 30-50 років, 8% – 50-65 років); стать (9% жінок і 91% чоловіків); освітній рівень (44% – загальна середня, 26% – професійно-технічна, 14% – вища освіта); судимості (понад третина вже мали кримінальний досвід); фізичний стан (понад 50% випадків злочинів вчинено в стані сп'яніння); працевлаштування (більшість – працездатні, не зайняті навчанням або роботою – 70%); місце проживання (в основному місцеві злочини); сімейний стан (37% – одружені, 63% – неодружені); соціальний статус (основна частина має низький соціальний статус); психічний стан (більшість психічно здорові); соціально-психологічні та морально-психологічні ознаки (характеризуються безтактністю, грубістю, цинізмом, неврівноваженістю, агресивністю тощо).

2. З огляду на вище сказане можемо сформувати кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини у сфері охоронної діяльності: це чоловіки віком від 25 до 50 років, мешканці міста з освітою середнього або професійно-технічного рівня, які не мають офіційного працевлаштування, зловживають алкоголем, мають попередній досвід правопорушень (іноді є раніше судимими).

3. Осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, можна класифікувати за такими категоріями: ступінь стійкості антисоціальної

спрямованості (ситуативний, вимушений, злісний, особливо небезпечний); взаємовідносини з потерпілим (знайомі або незнайомі з потерпілим); мотиви (корисні, престижні, мстиві); стан сп'яніння (присутність або відсутність).

4. Розглянуті характеристики осіб, які вчиняють злочини у сфері охоронної діяльності, дозволяють розробити ефективні стратегії запобігання цим протиправним діям. Проте для глибшого розуміння цієї проблеми необхідно продовжувати дослідження кримінологічних особливостей цієї категорії осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандурка О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов; МВС України, Харків. Ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2011. 30 с.
2. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: ІнЮре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
5. Зелінський А.Ф. Кримінальна психологія. К: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.
6. Зелінський А.Ф. Кримінологія: курс лекцій. Харків: Прапор, 1996. 260 с.
7. Кримінологія : підручник / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
8. Шалгунова С. Дослідження особи злочинця в кримінології. Науковий вісник Юридичної академії МВС України: Збірник наукових праць. 2005. № 4 (24). 416 с.
9. Белов Д.М., Швед І.І., Белова М.В. Реалізація органами прокуратури правоохоронної функції держави: механізм забезпечення конституційної безпеки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 74(6). 2022. С. 33–39.